

Tiendeafløsningen – herregårdskirkernes vej fra privateje til selveje

Af museumsformidler, cand.theol. Anders Sinding, Gammel Estrup Danmarks Herregårdsmuseum

I dag tager man det som en selvfølge, at sognekirker ikke ejes af nogen bestemt person. Kirkerne er typisk selvejende, understøttet af staten og styret lokalt af menighedsrådene. Sådan har det ikke altid været. Før begyndelsen af det 20. århundrede var sognekirkerne traditionelt ejet af nogen – der som oftest også var ejer af den lokale herregård.

Dette understreger det velkendte fænomen, at arbejdet sjældent stopper ved bygningens mure, når man beskæftiger sig med herregårde. Det omkringliggende landskab og elementerne i det spiller oftest også en rolle. I særdeleshed har de danske sognekirker omkring herregårdene en vigtig plads i fortællin-

gen, hvilket denne artikel også vil illustrere. Artiklen omhandler den historiske tilknytning imellem herregård og kirke, med udgangspunkt i forholdene på herregården *Gammel Estrup*, herunder særligt kirkeejerskabet og dets ophør, der videre undersøges i sammenhæng med lensafløsningsprocessen samme sted.¹

Herregård og kirke

Det historiske forhold herregård og kirke imellem knyttede sig primært til *Jus Patronatus*, på dansk patronatsretten, senere kaldet kirkeejerskabet, et privilegium, der har udviklet og ændret sig op til flere gange, men som grundlæggende, og som navnet antyder, afgjorde, hvilken ret en given ejer holdt over en given kirke. I nogle tilfælde kendes disse forhold helt tilbage fra Middelalderen. Groft sagt indeholdt patronatsretten kaldsretten, altså retten til at "vælge" præst, og retten til kirkens indtægter heriblandt tienden, der var en afgift pålagt befolkningen af al indtægt, og som gik til henholdsvis præst, kirke og biskop eller konge.

I begyndelsen af det 20. århundrede blev et markant kapitel føjet til et mangeårigt politisk opgør med

Auning Kirke er et godt eksempel på en kirke, som igennem århundreder var tilknyttet den nærliggende herregård, men som overgik til selveje som følge af Tiendeafløsningen i begyndelsen af 1900-tallet. Næsten alt inventar, der ses på billedet, har tilknytning til Gammel Estrup. Det gælder også for kalkmalerierne, der sandsynligvis kan tilskrives enkefruen på Gammel Estrup Jytte Podebusk (1513-1573). Foto: Gammel Estrup Danmarks Herregårdsmuseum.

det privilegiesamfund, der oprettedes i kølvandet på Enevælden, blandt andet med den såkaldte Lensafløsningslov fra 1919. Denne lov, der vedrørte Enevældens majorater, beskæftigede sig ikke kun med selve godset, men udbredte sig også til objekterne for godsernes ejerskab, blandt andet kunsten og parkerne, og således også kirkerne.²

Sammen med den yngre enevældes majoratsystem var statens frasalg af de danske sognekirker til private under Enevælden og hermed kirkeejerskabet et udtryk for bestemte historiske privilegier, der ikke entydigt, men i særdeleshed, knyttede sig til en særligt privilegeret godsejerstand. Det forholdt sig nemlig sådan, at grevskaber og baronier var forbeholdt en særlig ret til at "nyde Jus Patronatus" til det kirkesogn, hvori majoratet var beliggende, eller dertil hvor halvdelen af decimantibus, tiendeyderne, lå til majoratet.³ Dette medvirkede blandt andet til, at patronatsrettighederne til de danske kirker i vid udstrækning endte i hænderne på private storgodsejere, hvoraf ikke alle, men en stor del tilhørte greve- eller friherrestanden.

Kirkernes overgang til selveje og opgøret med kirkeejerskabet i begyndelsen af det 20. århundrede

havde, ligesom selve Lensafløsningsloven og opgøret med majoratsystemet, derfor ikke kun et rent praktisk ophav i forbindelse med en modernisering af ældre strukturer, men må også forstås i lyset af de politiske strømninger, der igennem 1800-tallet søgte at afvikle resterne af det enevældige privilegiesamfund. Ligesom Lensafløsningsloven skrev kirkernes overgang til selveje sig ind i en langvarig historisk proces, der tog sit udgangspunkt i slutningen af 1700-tallet.⁴ I forlængelse af sidstnævnte knyttede kirkernes overgang til selveje sig ydermere til periodens demokratiseringsbestrebelse i henhold til Loven om menighedsråd fra 1903, hvor man ønskede, at folkekirkens medlemmer fik indflydelse på kirkernes styrelse igennem demokratisk valgte menighedsråd.

Loven om afløsning af tienden 1903

Bevæggrundene for kirkernes overgang til selveje var altså mange, og opgøret en længerevarende proces, der kulminerede i 1903 med loven af 15. maj om afløsningen af tienden, der gennemførtes sideløbende med forsøgsloven om oprettelse af menighedsråd. Adkomsten til kirkens tiende var nemlig den sidste rest af det historiske kirkeejerskab, hvis øvrige privilegier, såsom kaldsret, langsomt, men sikkert var blevet afviklet i løbet af 1800-tallet.

Loven indebar overordnet, at kirkeejerne en gang for alle modtog en afløsningssum af henholdsvis tiendeydere og stat på 25 gange et års tiende. Intentionen var, at loven, noget ambitiøst, skulle implementeres endeligt i 1908.⁵ Afløsningen var dog selvsagt ikke en simpel opgave, da hvert eneste af de over 2.000 forskellige sognes forretning, med deres egne særegne tiendeforhold tiendeydere og -ejere

Kunstarkæolog Julius Magnus Petersens (1827-1917) illustrationer af kalkmalerierne i Fausing Kirke, som nu er overkalket. Øverst St. Georg i kamp med dragen. Nederst middelalderherremanden Lave Broks († 1503/05) kalkmalede våben i Fausing Kirke, sideløbende med Århus-bisperne Ejler Madsen Bolles († 1501) og Jens Iversen Langes (cirka 1400-1482). Våbnene, der desværre ikke længere kan ses i kirken, vidner om sognekirkens lange tilhørsforhold til herregården Gammel Estrup. Foto: Antikvarisk-Topografisk arkiv.

imellem, skulle udredes af den hertil nedsatte tiendekommission, så afløsningen kunne gennemføres lovmæssigt. Kommissionen knyttede sig til kredse i amtet, hvor hver kreds havde beskikket en tiendekommissær til at foretage afløsningsforretningerne. Rækkefølgen af sognene i en given kreds afgjordes ved en simpel lodtrækning. Selve processen kunne med indsamling af oplysninger om sognets tiende, offentligt eftersyn, udregning af afløsningssum, eftersyn og indsendelse til Landbrugsministeriet for endelig godkendelse vare over tre måneder, og med eventuelle indsigelser, anker og almindelige forsinkelser i arbejdsprocessen endnu længere tid. Efterfølgende var der en minimumsventetid på fire måneder fra Landbrugsministeriets godkendelse til afløsningens ikrafttrædelse, der oftest yderligere af praktiske omstændigheder blev udskudt til det følgende årsskifte. Det var altså en overordentlig omfattende proces, hvorfor selve afløsningen også tog længere tid end først antaget. Loven af 1903 ønskede Tiendeafløsningen fuldt implementeret i 1908, men det viste sig at være så stor en mundfuld, at arbejdet først blev afsluttet i 1918.

Når afløsningsforretningen var overstået, kunne kirkeejeren begære at afhænde sit ejerskab. Tiendeafløsningen var altså i og for sig ikke en lov, der opløste kirkeejerskabet, men loven indeholdt en paragraf, der muliggjorde afløsningen af kirkejerens forpligtelser. Ønskede man at afgive ejerskabet, gjaldt vedligeholdelsespligten derfor også 25 år frem i henhold til afløsningssummen, hvilket ordnedes ved, at der af den samlede sum skulle henlægges en kapital til vedligehold 25 år frem. Kun resterne af afløsningssummen overgik til den afgående kirkejer.

Omvendt kunne man, hvis man ejede over halvdelen af de tiendepligtige ejendomme hartkorn, begære at bevare ejendomsretten over kirken. Hvor Tiendeafløsningen var tvunget, ligesom Lensafløsningen, var afhændelsen af kirkeejerskabet frivilligt. Der har dog ikke været meget tilbage at give afkald på, efter at adkomsten til tienden forsvandt. Man må forvente, at størstedelen af herregårdskirkeejerne har været nødsaget til at afgive ejerskabet, dels fordi store dele af det oprindelige fæstegods i løbet af 1800-tallet var frasolgt,⁶ så ikke mange – herunder de gamle majorater – har siddet tilbage med halvdelen af de tiendepligtige ejendomme hartkorn, dels fordi byderne, der fulgte med kirkeejerskabet, nu langt oversteg privilegierne. Forpligtelsen for en kirkejer til at vedligeholde kirken gjaldt nemlig stadigvæk.

For mange sognekirkers vedkommende betød dette afslutningen på en lang historisk forbindelse imellem herregård og kirke.

Kirkeejerskab og Tiendeafløsning på Gammel Estrup

De første kirkeejerskaber, der defineredes i juridisk henseende, fødtes ud af den katolske tids kanoniske ret og kaldtes som sagt for Jus Patronatus. Igennem tiden har dette begreb som nævnt undergået en lang række forandringer. Under Enevælden fandt kronen således ud af, at kirkerne kunne bruges som en handelsvare til at understøtte det enevældige stats- og krigsapparat, og Enevældens rangforordninger gav for eksempel majorater øget mulighed for at indlemme deres lokale sognekirker. Med Danske Lov i 1683 fik patronatsretten sin hidtil videste udstrækning. Det var også i denne periode, at privilegierne

Kapellet på Gammel Estrup tilskrives typisk herremanden Christen Skeel (1623-1688), grundet våbenskjoldene over ham og hans kone, Birgitte Rosenkrantz (1633-1677), på altertavlen. Sandsynligvis har han øjnet muligheden for, med sine nyvundne patronatsrettigheder, at flytte inventar fra sognekirkerne ind i sit private kirkerum på herregården imod at skænke noget nyt til sognekirkerne. Således ses herskabsstolene fra hans far, Jørgen Skeel (1578-1631), og mor, Jytte Brok (1595-1640), forrest i kirkerummet, selvom de sandsynligvis har stået i en anden kirke tidligere. Foto: Gammel Estrup Danmarks Herregårdsmuseum.

først blev benævnt som et reelt kirkeejerskab.⁷ Et ejerskab, der indeholdt kaldsretten samt adkomsten til kirkens indtægter, heriblandt tiende.

Kirkens gods blev herfra objekt for økonomiske spekulationer. I 1687 blev der endda hængt plakater op om, at man kunne melde sig i amtstuerne, hvis man

ønskede at købe Jus Patronatus.⁸ Både kroholdere og studeprangere øjnede en god forretning,⁹ og de sidste salg af Jus Patronatus i starten af 1700-tallet blev af-sat ved offentlige auktioner.¹⁰ Mens kun cirka en fem-tedel af kirkerne var privatejede i 1674, var næsten alle patronatsrettigheder således bortsolgt til private i løbet 1700-tallet.¹¹

Også herregården *Gammel Estrup* på Djursland og slægten Skeel/Scheel blev en del af denne udvikling. Christen Skeel (1631-1688) til *Gammel Estrup* købte i perioden fra 1668 til 1687 patronatsrettigheder til ikke færre end ti sognekirker i Djurslands-området omkring *Gammel Estrup*. Heriblandt var kirkerne nærmest herregården, Øster og Vester Alling, Fausing og Auning kirker, hvorom kildemateriale også beretter om deres videre forbindelse til herregården og ikke mindst om denne forbindelses afvikling ved Tiendeafløsningen mange år senere. Andre djurslandske godsejere tog naturligvis også deres del af kirkeejerskabet. Nævneværdige er for eksempel oberst Hans Friis (1625-1697) til *Clausholm* med ni køb i 1668 og lensgreve Conrad Reventlow (1644-1708) med hele 12 køb i 1684.¹² Mange steder på Djursland kan stadig ses spændende herregårdsrelateret kirkeinventar udløst af dette direkte ejerskabsforhold til en lokal godsejer.

I 1809 forandredes kirkeejerskabet igen, idet kaldet blev bragt tilbage til kongen. Denne ændring skyldtes i høj grad, at kirkejerne i mange tilfælde misbrugte privilegiet ved blandt andet at sælge selve kaldsretten eller ved at handle med kirkelige tjenester. Den hidtidige ejer af kaldsretten tilstedtes udelukkende en indstillingsret,¹³ og med Junigrundloven af 1849 blev også denne fjernet. Det betød, at hovedaspektet

af et kirkeejerskab herfra var økonomisk og knyttet til tienden.

For *Gammel Estrups* vedkommende optræder kirkeejerskabet da også fortsat som en faktor i godsets økonomi igennem 1800-årene. Man kan eksempelvis i 1850'ernes godregnskaber følge, hvordan kirkerne indgår som en del af regnskabet, med konge- og kirketienden som indtægt og brød, vin og vedligehold som en del af udgifterne. Her lyder for eksempel indtægterne for kirkerne fra 1. maj 1853 til 1. maj 1854 på 4.550 rigsdaler, 3 mark, 11¼ skilling, mens udgifterne lyder på 2.364 rigsdaler, 3 mark, 2 skilling,¹⁴ en udmærket forretning med et overskud på cirka 2.186 rigsdaler. Dog var antallet af kirker formindsket en smule siden opkøbet i slutningen af 1600-årene, sandsynligvis efter greve Jørgen Scheels (1768-1725) personlige bankerot i begyndelsen af 1800-tallet. De fire førhen nævnte Øster og Vester Alling, Fausing og Auning kirker tilhørte dog stadig slægten.

Heller ikke tiendeydelsen forblev dog urørt i løbet af 1800-tallet. Allerede i 1810 nedsattes en tiendekommission med det formål at gøre op med den traditionelle tiendeydelse. Det medførte forskellige tiltag, herunder forskellige skridt i forbindelse med tiendens omdannelse til en fast afgift og i 1894 et reelt forsøg på en endelig afskaffelse.¹⁵

Christen Skeel og hans kone, Birgitte Rosenkrantz. Malet af Abraham Wuchters (1608-1682) i 1650'erne. Christen Scheel købte i perioden fra 1668 til 1687 patronatsrettigheder til ikke færre end ti sognekirker i Djurslands-området omkring Gammel Estrup. Foto: Gammel Estrup Danmarks Herregårdsmuseum.

Betragtningen af de gradvise ændringer i det formelle forhold mellem herregård og kirke gennem 1800-tallet rejser spørgsmålet om, hvilken betydning kirkeejerskabet reelt endte med at have i tiden før Tiendeafløsningen. 1800-tallets godsejerfamiliers brug af herregårdens kirker, der for eksempel stadig fungerede som en vigtig ramme om familiebegivenheder,¹⁶ kan tyde på, at i hvert fald familiernes bevidsthed om slægtens tilknytning til bestemte kirker fortsat var stærk. Dog ses også i nogle tilfælde visse ændringer i måden at bruge kirken på – herunder i forhold til begravelser, der for nogle familiers vedkommende blev flyttet væk fra kirken og ud i naturen.¹⁷ Således også i *Gammel Estrups* tilfælde, hvor familiens hvilested fra 1889 blev flyttet fra sin historiske plads i Auning Kirke til et naturgravsted i skoven nær *Gammel Estrup*. Blandt mange andre strømninger i tiden afspejlede dette vel også en langsom afvikling af herregårdenes tætte historiske tilknytning til sognekirkerne.

I årene omkring 1900 var det primært som nævnt administrationen af de økonomiske forhold og kirkens vedligehold, der udgjorde den rent formelle forbindelse, da man i kraft af ejerskabet havde forpligtelse hertil. Nogle kirkeejere tog opgaven meget seriøst. Lensgreven Christian Emil Krag-Juel-Vind-Frijs (1817-1896) og hustruen, Thyra Frijs (1821-1881), gennemførte således en renovering af godssets 25 kirker fra 1850'erne og frem til slutningen af århundredet.¹⁸ Helt ind til kirkeejerskabets ophør blev der også fra *Gammel Estrups* side ydet økonomisk støtte til kirkelige projekter, blandt andet til indlæggelse af strøm i 1919.¹⁹ Disse forhold fik dog i sammenhæng med Tiendeafløsningen deres ende.

På *Gammel Estrup* foregik Tiendeafløsningen efter bogen. Eller i hvert fald i takt med fremdriften af det overordnede projekt, der som nævnt først afsluttedes i 1918. Afløsningen på *Gammel Estrup* indfandt sig derfor i perioden mellem 1908 og 1918. For eksempel for Vester Alling og Øster Alling sognes vedkommende i 1914, som det fremgår af en genpart fra året forinden:

I henhold til § 19 i Lov om Afløsning af Tienden af 15. Maj 1903 bekendtgøres herved, at ifølge Landbrugsministerens Bestemmelse skal Tiendeafløsningen for (...) Vester Alling og Øster Alling Sogne træde i Kraft den 1. januar 1914.²⁰

Også den efterfølgende overgang til selveje for *Gammel Estrups* kirker har efterladt sig spor i arkiverne. Dette aspekt af loven var som nævnt indeholdt som en proces, der fandt sted separat fra afløsningen efter dens ikrafttrædelse. Det fremgår således af en mødeafskrift fra tiendekommissionen, at Fausing Kirkes overgang til selveje fandt sted fra den 26. april 1921, og et notat om Auning Kirkes afleveringsforretning fortæller om samme den 1. juli 1921.²¹ Et årstal, der er interessant, i det lys at Lensafløsningen gennemføres samme år på *Gammel Estrup*.

I afskriften vedrørende Fausing Kirke fremgår det, at tienden i 1921 har været afløst i fem år, det vil sige siden 1916.²² Man har altså fra kirkeejers side, der dengang må have været enkefruen Christiane Ditlevine Caroline Munk (1830-1918), valgt at beholde kirkeejerskabet, i hvert fald for en kort stund. Sønnen Christen Scheel (1853-1926) overtog herregården ved

Våbenskjold på herskabsstolene i Auning Kirke fra 1726. Skænket til kirken af greve Christen Scheel (1695-1731) og grevinde Augusta Winterfeldt (1697-1740) sandsynligvis i forbindelse med oprettelsen af grevskabet i 1725. Stolestaderne vidner om den historiske forbindelse imellem herregård og kirke samt adelens plads som kirkeejere forrest i skibet. Foto: Ann Malmgren.

hendes død i 1918. Kort herefter blev Lensafsløsningsloven som bekendt vedtaget i 1919, og afløsningen gennemførtes altså i 1921 på *Gammel Estrup*. At kirkerens overgang til selveje blev iværksat samtidig, er iøjnefaldende og næppe tilfældigt.

Måske har man håbet på det bedste og har villet beholde forbindelsen til de gamle slægtskirker så længe som muligt. Måske har logikken været, at man ville samle både Lensafløsningen og opløsningen af kirkeejerskabet til samme år for at undgå en lang proces. Det er nok sikkert at antage, at de økonomiske udgifter i forbindelse med kirkens vedligeholdelse efterhånden har været for store, men det er også tænkeligt, at kirkeejerskabet har talt med i majoratets værdi, hvilket har hævet beløbet af procentafgiften i forbindelse med Lensafløsningen. At man således afviklede kirkeejerskabet kort før afløsningen, kan altså være et forsøg på at sænke den samlede værdi af de faste ejendomme, så afgiften blev lavere, ligesom man gjorde nogle steder ved at realisere kunstgenstande og inventar. Denne afgift fastsloges på *Gammel Estrup* den 7. juli 1921, hvilket altså vil sige, at man opgav Auning Kirke bare seks dage forinden.²³ Meget tyder altså på, at Tiendeafløsningen og kirkernes overgang til selveje, i hvert fald i *Gammel Estrups* tilfælde, også i praktisk forstand må forstås i lyset af Lensafløsningen og periodens øvrige opgør med en historisk privilegeret godsejerstand.

Således sluttede altså ikke kun herregårdens epoke i begyndelsen af det 20. århundrede, men også herregårdskirkernes. Løbende overgik de danske sognekirker til selveje. Resterne fra det årelange kirkeejerskab ses stadigvæk på og i sognekirkerne rundt omkring herregårdene. Således også for *Gammel Estrup*,

hvor den formelle forbindelse mellem herregård og kirker nok i 1921 var brudt, men hvor greven alligevel af Kirkeministeriet undtes en sidste respekt med en til ham forbeholdt plads for resten af hans dage på slægtens øverste herskabsstole fra 1726 i Auning Kirke.²⁴ Man kan den dag i dag nyde Auning Kirkes smukke kalkmalerier fra samme herskabsstole, som greverne gjorde det på deres tid.

Noter:

- 1 Redegørelsen for kirkeejerskabet er, hvor intet andet er anført, baseret på Anders Sinding, 2016 samt Engelstoft 1842 a og b.
- 2 Som det beskrives af for eksempel John Erichsen og Jesper Laursen i Britta Andersen og Marie Kirstine Elkjær (red.): *Herregårdshistorie 15*.
- 3 Grevernes og Friherrernes privilegier, 25. maj 1671, efter lovens publikation p. 417 og p. 455 artikel 5.
- 4 Erichsen og Tamm 2014, s. 14.
- 5 Damkier og Goos, s. 135, stk. 2 paragraf 6.
- 6 Rasmussen 1993, s. 128.
- 7 Fogtman, 1803, s. 554.
- 8 Engelstoft, 1842, s. 95.
- 9 Nyborg, 2005, s. 266.
- 10 Engelstoft 1842, s. 95.
- 11 Nyborg 2005, s. 264.
- 12 Laursen 1892.
- 13 Engelstoft 1942, s. 217.
- 14 Landsarkivet for Nørrejylland, Gammel Estrup Gods, stk. 6 indtægter stk. B udgifter.
- 15 Brøndum-Nielsen og Raunkjær, s. 456.
- 16 Nyborg 2005, s. 285.

- 17 Smed 2006.
- 18 Nyborg 2005, s. 286.
- 19 Sønderhald Egnarkiv A 2249 2.
- 20 Sønderhald Egnarkiv A 3096, 1.
- 21 Sønderhald Egnarkiv A 2249 2.
- 22 Eftersom der er 20 år tilbage af vedligeholdelsessummen. Sønderhald Egnarkiv A 2249 3, stk. II vedrørende kommende mangler.
- 23 Erichsen og Tamm 2014, s. 313.
- 24 Sønderhald Egnarkiv A 2249 3.

Litteratur:

- Brøndum-Nielsen, Johs. og Palle Raunkjær: *Salomonsens konversationsleksikon*, anden udgave. Bind 23, J. H. Schultz Forlagsboghandel A/S, København 1926.
- Damkier, Oskar og K. Goos: *Love og Ekspeditioner vedkommende Kirke- og Skolevæsen 1903-04*, Gyldendalske Boghandel – Nordisk Forlag 1905.
- Engelstoft, C. T.: "Om Beskikkelse af Kirkens Tjenere i den danske Kirke fra Reformationen til vore Tider – Første stykke", i: *Theologisk Tidsskrift*, bind 5, hæfte 2, 1842 a.
- Engelstoft, C. T.: "Om Beskikkelse af Kirkens Tjenere i den danske Kirke fra Reformationen til vore Tider – Andet stykke", i: *Theologisk Tidsskrift*, bind 6 hæfte 2, 1842 b.
- Fogtman, Laurids: *Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegialbreve*, Gyldendalske forlag, København 1803.
- Laursen, L.: *Kronens Skoder Paa Afhændet Jordegods I Danmark*, bind 1-5, 1892.
- Lausten, Martin Schwartz: *Kirkeordinansen 1537/39*, Akademisk Forlag, København 1989.
- Lausten, Martin Schwartz: *Reformationen i Danmark*, Anis, Frederiksberg 2011.
- Nyborg, Ebbe og Birgitte Bøggild Johannsen: "Herregård og kirke", i: John Erichsen og Mikkel Venborg Pedersen (red.):

- Herregården. Menneske, samfund, landskab, bygninger*. Bind 3, Nationalmuseet, København 2005.
- Rasmussen, Carsten Porskrog: "Fra Grenå til Viborg på egen jord", i: Frits Nicolaisen (red.): *Gammel Estrup*, Randers Amts Historiske Samfund, 1993.
- Rørdam, Holger F.: *Danske Kirkelove bind 1-3*, Thieles Bogtrykkeri, København 1883.
- Sinding, Anders: *Patronatsrettens historie i Danmark*, kandidatspeciale ved Kirkehistorie på Teologisk Fakultet, Aarhus Universitet, 2016, udgivet.
- Smed, Mette: "Graven i naturen: romantik, kristendom og præsentation i 1800-tallets danske herregårdsgrave", i: Britta Andersen, Dorte Christensen og Carsten Porskrog Rasmussen (red.): *Herregårdens Indian summer fra Grundloven 1849 til Lensafsløsningsloven 1919*, Dansk Center for Herregårdsforskning og Skippershoved, 2006.

Utrykt kildemateriale:

- Landsarkivet for Nørrejylland, Gammel Estrup Gods, 1718-1855 *Godsregnskaber*, pakke 1852-1854: Regnskab over Indtægter og Udgifter ved Stamhuset Estrups Godskasse for Aaret fra 1st Mai 1853 til 1st Mai 1854.
- Sønderhald Egnarkiv, 1865-1991, Præstegårdsarkivet fra Øster Alling præstegård, Arkiv nr. A3096, 1. 1909-1926 A Tiendelister for Øster- og Vester Alling sogne, Skrivelser og cirkulærer vedr. forskelligt.
- Sønderhald Egnarkiv, 1878-1963, Fausing Kirke, præstegård, sogn og præsteembede, Arkiv nr. A2249, 1. Afskrift af kommissionsmøde 26. april 1921, 2. Note om afleveringsforretning 1. juli 1921, 3. Note om skrivelse fra Kirkeministeriet vedrørende kirkestole 17. maj 1921.